

ТЕКСТ У ПАРАДИГМІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ)**Баюн Крістіна Йосипівна***асп.**Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Розглянуто основні дефініції поняття “текст”, підходи до вивчення тексту та текстові категорії. Виявлено комунікативний підхід як один із пріоритетних у лінгвістичному аналізі тексту. Увагу зосереджено на явищі комунікативності, мовленнєвої ситуації, екстралінгвістичних факторах, що лежать в основі комунікативної ситуації. Наведено схему мовленнєвої ситуації та з’ясовано прагматичну орієнтованість текстової організації. Текст розглядається в якості соціального об’єкта, що взаємодіє зі своєю аудиторією.

Ключові слова: текст; текстова категорія; комунікативність; комунікативна ситуація; мовлення-ва ситуація; екстралінгвістичний фактор; комунікативна інтенція; прагматика.

У сучасному мовознавстві текст набув статусу повноправного об’єкта лінгвістичного дослідження поряд з мовними одиницями, які традиційно перебували у фокусі вивчення. Інтерес до дослідження тексту є не випадковим, – його викликано теоретичним розвитком лінгвістики й закономірним включенням тексту до багатоярусної системи лінгвістичних одиниць: фонема, морфема, слово, словосполучення, речення, логіко-синтаксична єдність, текст. Практичні потреби також визначають загальні принципи структурної організації текстів та правила їх ефективної побудови. Слід відзначити й вплив комп’ютеризації, який стимулює пошук оптимальних структур текстів та лінгвістичних принципів їх автоматизованої підготовки та переробки.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Текст як суто лінгвістичний феномен, а не предмет риторики, поетики, літературознавства ліг в основу мовознавчих досліджень в 50-х рр. ХХ століття, коли були опубліковані роботи Л.А. Булаховського, Н.С. Поспелова та деяких інших дослідників, які почали вивчати не окремі речення, а значно більші одиниці мови, – тексти. Коло проблем, які розробляються лінгвістикою тексту, є надзвичайно широким, а висунуті концепції щодо розуміння природи, сутності та функцій тексту є різноманітними у багатьох аспектах, саме вони й зумовили основні напрямки в дослідженнях тексту: Й. Містрік розробляє кількісний підхід; Ч. Монтегю, Т. ван Дейк – логіко-прагматичний; Е.У. Гроссе, В. Дрессір, Г.Г. Почепцов, В.І. Юганов – прагматико-функціональний; Х. Вайнріх, В. Куммер – комунікативно-функціональний.

Постановка проблеми. Текст – це складне цілісне мовне явище, що створене та функціонує за певними законами. Дослідники лінгвістики тексту вивчають його різними шляхами, що зумовлено складністю самого об’єкта дослідження. Оскільки текст є багатоаспектним явищем, він як об’єкт дослідження знаходиться в центрі перетину інтересів таких наукових дисциплін, як семіотика,

герменевтика, риторика, прагматика, текстологія, психолінгвістика, лінгвостилістика і т.д., і, отже, отримує різні трактування як з суто лінгвістичних позицій, так і з позицій психологічних, соціологічних, філософських. Це призвело до багатозначності розуміння та вивчення поняття «текст», варіативності його інтерпретації. Текст є однією з найскладніших лінгвістичних одиниць, в якій у реальному функціонуванні представлені елементи всіх рівнів мови – фонетики, морфології, синтаксису та інших. Тому єдиного загальновизнаного та адекватного визначення для такого складного, неоднорідного поняття, яким є текст, у сучасній лінгвістиці не існує.

Об'єктом нашого дослідження є феномен тексту, розглядуваний у комунікативному-прагматичному ключі.

Предметом цієї розвідки є розкриття специфіки дослідження тексту у комунікативно-прагматичного аспекті.

Виявлення та аналіз комунікативно-прагматичних параметрів при дослідженні тексту становить **мету** нашого дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що текст у комунікативному аспекті розглядається не як окремий ізольований твір, а у сукупності з екстралінгвістичними факторами, а його сприйняття забезпечується необхідним загальним комунікативним фоном знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки текст – явище багатовимірне і міждисциплінарне, що знаходиться на стику різних дисциплін, порізно розуміється та визначається його дослідниками. І. Гальперін вважає, що текст – це витвір творчого процесу мовлення, який є завершеним, літературно опрацьованим твором, котрий складається з назви (заголовку) та ряду особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, який має певну цілеспрямованість та прагматичну орієнтованість [Гальперін 1981, 18]. Текст розглядають як одиницю мови, що лежить в основі окремих конкретних текстів [Бархударов 1994, 40-41], як динамічну одиницю вищого порядку, що має ознаки зв'язності та цілісності – в інформаційному, структурному та комунікативному плані [Валгіна 2003], як цілісне в структурному та функціональному відношеннях утворення [Торсуева 1989, 6-7], як зв'язну послідовність, закінчену та правильно оформлену [Николаева 1987], як мовний об'єкт (знак), який має специфічну структуру та забезпечує виконання комунікативної функції відповідно до задуму автора [Каменская 1990]. Окрім того, текст визначають як певну кількість впорядкованих речень, об'єднаних різними типами лексичного, граматичного та логічного зв'язку [Тураева 1986, 14], як своєрідну копію, відбиток, модель дійсності, пропущену через свідомість суб'єкта відповідно до цілей діяльності, і як деяку проекцію індивідуальної мовної системи, яка корегується умовами певної комунікативної ситуації [Матвеева 1984, 35].

Настільки широке розмаїття поняття тексту демонструє не стільки недостатній рівень наукової розробки самої проблеми, скільки неоднозначність та

різноплановість самого об'єкта аналізу. Отже, текст, на нашу думку, є цілісним утворенням, що включає в себе не одну, а декілька взаємодіючих системних сукупностей, для кожної з яких характерний свій рівень онтологічної узагальненості, свій план змісту та план вираження, своя система категоріальних ознак.

На сьогодні існує величезна кількість підходів до вивчення тексту, розгляд яких потребує нашої уваги, щоб зрозуміти, який з них є пріоритетним для нас:

- *структурний*, тобто текст має певну структуру, що передбачає наявність супідрядних та взаємообумовлених частин;
- *семантико-синтаксичний* – текст розглядається як складне синтаксичне ціле із замкненою синтаксичною структурою, групою речень, синтаксично об'єднаних різними засобами та способами двочленних та одночленних речень;
- *функціональний* – увага приділяється функціонуванню тексту в певній сфері спілкування, текст розглядається як семантичний простір реалізації мовних одиниць;
- *системний* – сучасна лінгвістика прагне пояснити властивості складових частин (слів, речень, надфразових єдностей), виходячи з тексту як функціонального цілого;
- під *когнітивним* аспектом розуміють як процес розумової роботи над текстом, так і результат цієї роботи (даний підхід реалізується через семантичний аналіз конкретного мовного твору, через декодування концептуального простору тексту);
- *психолінгвістичний* – текст розглядається як єдність задуму та семантики, що його втілює;
- *прагматичний* аспект тексту акцентує ефективність мовного твору, його вплив на читача;
- *комунікативний* – на перший план у вивченні тексту висуваються його комунікативні характеристики: цілеспрямованість (текст як комунікативно-орієнтований твір), адресатність (орієнтування на певного читача), інтенціональність (реалізація авторського задуму);
- *літературознавчий (постмодерністський)* – будь-який вербальний текст є складовою частиною корпусу усіх існуючих текстів, тобто літератури, яка, в свою чергу, є елементом культури людства;
- *культурологічний* спрямований на висвітлення особливостей менталітету народу, відображених у мові, прецедентних текстах, концептосфери, культурних концептах;
- *інформаційно-функціональний* зосереджений не стільки на організації тексту, скільки на його головному призначенні – передачі основної інформації.

Дослідження тексту, що були здійснені вченими з різних позицій і присвячені розгляду як тексту в цілому, так і окремих його категорій та закономірностей функціонування в процесі комунікації зробили цінний внесок у вивчення тексту і, тим не менш, до теперішнього часу існують різні трактування в лінгвістичній

теорії тексту. Немає єдності думок щодо критеріїв виділення текстових категорій, їх кількості та способів систематизації. Категорії по-різному розуміються їх авторами, відображають різні властивості тексту та неоднакове розуміння самого об'єкта вивчення. Більшість вчених основними текстовими категоріями, що складають власне визначення тексту, визначають:

- ✓ *Інформативність* – текст несе конкретну інформацію (змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну, змістовно-підтекстову);
- ✓ *Зв'язність* виявляється у поєднанні окремих мовних одиниць у тексті та сполучуваності окремих структурних блоків тексту;
- ✓ *Смислова цілісність* полягає в єдності теми – мікротеми, макротеми, теми усього мовного твору;
- ✓ *Членованість* виражена у різних способах поділу тексту: графічний, композиційно-змістовий, комунікативний;
- ✓ *Референційність* ґрунтується на співвідношенні модельного, породженого авторською свідомістю текстового світу, з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами й особами;
- ✓ *Антропоцентричність* включає адресантність та адресатність;
- ✓ *Інтертекстуальність* як наявність у певному тексті слідів інших текстів;
- ✓ *Модальність* – значення комунікативної мети речення (твердження, питання, спонування), семантики реальності / ірреальності, суб'єктивної оцінки висловлення.

У більшості останніх робіт, присвячених визначенню та вивченню тексту, акцент переноситься зі структурних параметрів тексту на його функціональні властивості. Ми схилиємось до думки, що текст є продуктом, результатом мовленнєвої, творчої діяльності людини, спрямованої на комунікацію. Така постановка питання призводить до вивчення реального тексту в реальній комунікації, тобто структури та функції тексту в динамічному процесі комунікативного акту, елементарного комунікативного ланцюжка «автор – текст – реципієнт», використання комунікантами засобів мови в акті комунікації.

У даній розвідці ми розглядатимемо текст у комунікативно-прагматичній площині, оскільки він виступає складником комунікативного процесу, посередником, засобом, процесом та метою комунікації, орієнтованим на характер відношення автора до дійсності та змістового матеріалу тексту.

Думки сучасних лінгвістів збігаються у поглядах на зв'язок мови з процесом комунікативної діяльності людини. Текст розглядається як основна одиниця комунікації, що відповідає принципу системності людського спілкування, що своєю чергою засновано на системності знань людини про світ й осмисленості знань в процесі вербальної комунікації. Текст виступає як «певним чином організована сукупність речень з єдиним комунікативним завданням – вираження комунікативної потреби людини» [Слюсарева 1982, 4].

Низка лінгвістів, підкреслюючи комунікативну природу тексту, вважає, що текст – це цілісна комунікативна одиниця, певна система комунікативних

елементів, функціонально (тобто для даної конкретної мети) об'єднаних в єдину замкнену ієрархічну семантико-смыслову структуру загальною концепцією або задумом (комунікативною інтенцією) автора [Дридзе 1980, 49].

Комунікативний аспект у вивченні тексту передбачає діяльнісний підхід до мови, тому текст при такому підході розглядається не як ізольований твір, а в сукупності з екстралінгвальними факторами, основним з яких є комунікативна ситуація. Поняття комунікативної ситуації у лінгвістиці виводиться з поняття мовленнєвої ситуації – ситуації, у якій здійснюється мовленнєва взаємодія між комунікантами. Згідно моделі комунікативного акту Р. Якобсона, основними параметрами мовленнєвої ситуації є адресант, адресат, контекст, повідомлення, контакт та код. К.А. Долінін уточнив та доповнив схему мовленнєвої ситуації [Долінін 1983]. Мовленнєва ситуація у його трактуванні представлена як:

- 1) партнери по спілкуванню – адресант (відправник, суб'єкт мовлення) та адресат (отримувач);
- 2) референтна ситуація, що представляє собою фрагмент об'єктивної дійсності, з якою пов'язаний зміст висловлювання;
- 3) діяльнісна ситуація, в рамках якої відбувається мовленнєва взаємодія;
- 4) предметно-ситуативний фон, тобто місце та час спілкування, все те, що відбувається навколо, присутні під час комунікації люди;
- 5) канал зв'язку, який може бути акустичним або візуальним, що передбачає наявність або відсутність безпосереднього контакту між комунікантами. При цьому висловлювання детермінується безпосередньо не характеристиками мовної ситуації, а уявленням про них, які виникають у свідомості адресанта.

З точки зору сучасної лінгвістики текст завжди співвідноситься з комунікативною ситуацією, в центрі якої знаходяться адресант (суб'єкт мовлення) та адресат (реципієнт мовлення). При цьому виділяються 5 екстралінгвістичних факторів, що лежать в основі комунікативної ситуації:

- 1) функціонально-комунікативна сфера, в якій створюється / сприймається текст;
- 2) індивідуально-соціальні характеристики мовного суб'єкта, що породжує текст: вікова, професійна, соціальна, гендерна і т.д.;
- 3) характер відносин суб'єкта мовлення до його адресата: невимушений, офіційний, колегіальний та ін.;
- 4) характер ставлення автора текста до його теми / змісту: нейтральний, емоційно-оцінний, суб'єктивно-абстрактний, підкреслено об'єктивний, професійно-спеціальний та ін.;
- 5) взаємодія з мовним кодом: стилістично усвідомлене, навмисно розмовне або метафоричне вживання мови та ін.

Дослідження тексту наводить нас на думку, що комунікативність є невід'ємною, системно обумовленою якістю текста. Оскільки вона є системною якістю, вона відрізняється від інших властивостей тексту своїм інтегральним характером, не має жорсткої та певної матеріалізації в конкретних елементах тексту і присутня в

них тільки як загальна ознака системи. Ця якість складає основу здатності текста служити засобом досягнення мети комунікації.

Отже, ми схилиємось до думки про те, що комунікативний підхід до вивчення текста є тому важливим напрямком лінгвістичних досліджень, що він дозволяє розкрити природу людського фактору, його структуру та функцію в процесах вербальної комунікації.

Такі трактування тексту характеризують особливості текстової організації, виходячи з функціонально-комунікативної спрямованості його одиниць, і визначають текст як єдність його структурних, семантичних та стилістичних характеристик, значною мірою обумовлених його прагматичною орієнтацією. Такий підхід до текста допускає введення в дослідну парадигму суб'єктів текстової діяльності, а саме автора та реципієнта. При цьому інтерес мовознавців відразу ж переміщується в площину прагматики. Розглядаючи текст як складну макроструктуру, що володіє змістовною цілісністю та синтактико-смісловою зв'язністю складових її компонентів, дослідники, які вивчають прагматику тексту, на перший план висувають саме його комунікативні властивості.

Прагматичний аспект вивчення тексту приваблює численних дослідників (Е.Е.Анісімова, Н.Д.Арутюнова, Л.А.Баркова, Н.А.Безменова, Т. А. Ван Дейк, Г.Г. Матвеева та ін.), які однакові у тому, що “текст не може не бути прагматично визначеним, оскільки його створює людина, яка не тільки організовує матеріал мовлення для передачі відповідного змісту, тобто, не тільки вкладає в нього синтаксичний та семантичний зміст, а й виражає своє ставлення до висловленого” [Медникова 2009, 192].

Під прагматикою розуміють один із планів або аспектів дослідження мови, що виділяє та досліджує одиниці мови в їх відношенні до тієї особи або осіб, які користуються мовою. Прагматика також розуміється як наука, ктора вивчає мовні факти у світлі мовленнєвої діяльності, закономірності мовного спілкування, цільове призначення висловлювань, комунікативну інтенцію мовця, функціональні типи мовних актів, відображення в акті мовлення позицій мовців або використання фраз або висловлювань, які викликають у відповідь реакцію. Прагмалінгвістика вивчає ті мовні засоби, ті їх властивості й закономірності мови, які використовуються суспільством (і окремими людьми) для впливу на психіку (думки, почуття, волю) і, як наслідок, поведінку його членів. Кінцевою метою стає виявлення оптимальної системи мовної детермінації як соціальної, так і індивідуальної поведінки людей.

Текст найтіснішим чином пов'язаний з мовленнєвою діяльністю людини, точніше, є продуктом цієї діяльності. Комунікативна одиниця – текст – виступає як засіб передачі та отримання інформації, що має на меті не тільки певне оформлення, яке міститься в інформації з боку виробника тексту, адресанта, але й адекватне розуміння відповідного тексту з боку отримувача. Правильність сприйняття тексту забезпечується не лише мовними одиницями та їх поєднаннями, але й необхідним загальним фоном знань, комунікативним фоном.

Від цільової спрямованості тексту і наміру його творця залежить модальність, вибір слів, вживання синонімів та багато іншого. Дослідження тексту не можуть не спиратися на ті чи інші прагматичні аспекти, що сприяють вивченню можливості вербального впливу знаків на людей, вербального управління людською поведінкою, бо мова не виконувала б свого комунікативного призначення, якби не впливала на аудиторію, змінюючи її уявлення про навколишній світ, вона служить засобом передачі повідомлень, та ця передача завжди є лише засобом досягнення інших цілей, кінцевою метою яких є управління діяльністю співрозмовника.

Таким чином, текст безпосередньо залежить від ситуації, в якій створюється й використовується для здійснення певного завдання: вираження почуттів, ставлення і спонукання реципієнта до певних дій, до певної реакції. Ця загальна мета, на вирішення якої спрямовано висловлювання, називається комунікативною інтенцією. Комунікативна інтенція виступає в якості основного фактору, який створює текст, що визначає як відбір тієї чи іншої предметної ситуації на роль референта та спосіб її опису, так і характер інформації про відносини між текстом та іншими компонентами комунікативного акту, виступаючи організуючою ланкою в багатошаровій змістовній структурі мовного твору.

Текст може розглядатися в якості соціального об'єкта, що взаємодіє зі своєю аудиторією, тоді, аналізуючи його, не можна обійтися без урахування взаємних орієнтацій учасників комунікативного процесу та соціального контексту. Текст постає як об'єкт соціального впливу, агент перетворюючих та структуруючих соціальних практик, тим самим дозволяючи глибше проникнути в саму природу мови, повніше виявити умови її функціонування та динаміку розвитку, представити в новому світлі онтологічну картину мови як суспільного явища.

Отже, розглянувши текст у комунікативно-прагматичному аспекті, ми доходимо висновку, що текст – це інтеграція одиниць усіх рівнів мови, сукупність структурних, семантичних та стилістичних характеристик, підпорядкованих прагматичній установці, така логіко-сміслова спрямованість, яка за вибором мовних засобів має своїм змістом установку на конкретні дії або зміну поведінки з боку партнерів по комунікації.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Вивчення реального тексту в реальній комунікації дає можливість проаналізувати його структуру та функції в динамічному процесі комунікативного акту. Дослідження тексту в прагматичному плані має показати, в першу чергу, в чиїх інтересах, в інтересах якої соціальної групи створюється і використовується той чи інший текст, а також сприяти вивченню можливості вербального впливу текстових знаків на людей, вербального управління людською поведінкою.

Баюн К. И., аспирант

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

Текст в парадигме лингвистических исследований (коммуникативно-прагматический аспект)

Рассмотрены основные дефиниции понятия «текст», подходы к изучению текста и текстовые категории. Коммуникативный подход определён как один из приоритетных в лингвистическом анализе текста. Внимание сосредоточено на явлении коммуникативности, речевой ситуации, экстралингвистических факторах, лежащих в основе коммуникативной ситуации. Приведена схема речевой ситуации и выяснена прагматическую ориентированность текстовой организации. Текст рассматривается в качестве социального объекта взаимодействия со своей аудиторией.

Ключевые слова: текст; текстовая категория; коммуникативность; коммуникативная ситуация; речевая ситуация; экстралингвистический фактор; коммуникативная интенция; прагматика.

Bayun K.I., Postgraduate Student

Ivan Franko State University of Zhytomyr

Text in the Paradigm of Linguistic Research (communicative and pragmatic aspects)

The present paper deals with the basic definition of the concept of «text», approaches to the study of text and text research. Communicative approach is identified as a priority in the linguistic analysis of the text. Attention is focused on the phenomenon of communicative and speech situations, extra-linguistic factors underlying the communicative situation. The scheme of the speech situation is represented and pragmatic orientation of text organization is highlighted. Text is regarded as a social object interacting with its audience.

Key words: text; text category; communication skills; communicative situation; speech situation; extralinguistic factors; communicative intention; pragmatics.

Література:

1. Бархударов Р.А. Текст как единица языка и перевода. Материалы научной конференции «Лингвистика текста» / Р.А. Бархударов. – М. : МПТИИЯ им. М. Тореца, 1994. – С. 40-41.
2. Безменова Н.А. Введение // Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики / Н.А. Безменова, В.И. Герасимов. – М. : АН СССР, ИНИОН, 1984. – С.5-24.
3. Валгина Н.С. Теория текста. Учебное пособие / Н.С. Валгина. – М., 2003. – 118 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М., 1981. – 138 с.
5. Долинин К.А. ИмPLICITное содержание высказывания / К.А. Долинин // Вопросы языкознания. – М., 1983. – №6. – С. 16-24.
6. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология. Учебное пособие для факультетов журналистики и филологических факультетов университетов / Т.М. Дридзе // Под ред. проф. А.А. Леонтьева. – М. : Высш. Школа, 1980. – 224 с.
7. Каменская О.Л. Текст и коммуникация / О.Л. Каменская – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.
8. Матвеева Г.Г. Актуализация прагматического аспекта научного текста / Г.Г. Матвеева. – Ростов : Издательство Ростовского ун-та, 1984. – 75 с.
9. Медникова Э.М. Значение слова и методы его описания / Э.М. Медникова. — М. : Высшая школа, 1974. – 202 с.
10. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста / Т.М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1987. – Вып. 8 – С. 28-68.
11. Сидоров Е.В. Коммуникативность текста и средства ее достижения: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Сидоров Евгений Владимирович. – М., 1978. – 214 с.
12. Слюсарева Н.А. Аспекты общей и частной лингвистической теории текста / Н.А. Слюсарева, Н.Н. Трошина. – М. : Наука, 1982. – С. 3-37.
13. Торсуева И.Г. Интонация и картина мира художественного текста / И.Г. Торсуева // Текст как отображение картины мира : Сб. науч. тр. Вып. 341. – М., 1989. – С. 89-97.
14. Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: Структура и семантика) – Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» / З.Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2015.